

DİVAN ŞAİRİ KİTAP OKUR MUYDU?

Ozan YILMAZ

*Ol kişi buldu cihân içinde yâr-ı bî-halel
Ey Latîfi her kimin yanında yârdır kitâb (Latîfi)*

Kitap okumak, çok tavsiye edilip az uygulanabilen faydalı işler arasında belki de ilk sıradadır. Hele hele içinde bulunduğumuz iletişim çağında, akıllı telefonlar ve boy boy bilgisayarlardan arta kalan zamanlarda, çoğu kimsenin böylesine emek isteyen (!) bir uğraşmayı hayata geçirmesi pek kolay değildir. Yine de toplu ulaşım araçlarında tek tük görülen “okuyup öğrenme meraklısı” insanların; bir kitabın sayfaları arasına gömülüp başka âlemlere dalması, belki de bu yolla günlük hayatın kargaşasından biraz olsun kurtulma çabası takdire şayandır.

Kitap okumak, zengin bir kelime hazinesiyle düşünüp ifade edebilmenin olmazsa olmaz kuralları arasındadır. Hâl böyleyken şairlerin kitapla haşır neşir olma ihtiyacı da pek yabana atılacak türden değildir. Allah vergisi bir yeteneğe sahip olmak, iyi şairliğin vazgeçilmezi olabilir ama iyi ve etkili şiir söylemenin bir yanı da iyi okumaya dayanmaktadır. Öyle ki birçok şairin sadece şiirlerine bakarak hangi kitaplarla arkadaşlık ettikleri kolayca anlaşılabilir. Bu durum, divan şairleri için de geçerlidir. Divan edebiyatı deyince akla hemen aşktan ve aşkın hâllerinden dem vuran şiirler gelse de kullanılan kelimeler sadece belli bir konuyla kısıtlanamayacak kadar geniş bir dağılıma sahiptir. Mısralar aracılığıyla okuyucuya sunulan hayal ve manalara bakılırsa çoğu şair, hatırı sayılır bir kelime hazinesine sahiptir. Açıkçası “ortak hafıza”nın bir araya getirdiği kelimeler arasında şairin bilgi birikimini, ilgi ve görgüsünü yani kitap okuyup okumadığını gösteren terim anlamlı kelimeler bulmak da mümkündür. Şairin ifade etme gücünü doğrudan etkileyen bu

anlayışa bağlı kitabî ifadeler, buldukları divan sayfalarından meraklılarına göz kırparlar. Böylesi kullanımlara bakılacak olursa “Divan şairi kitap okur muydu?” gibi bir soruya sağlam bir cevap vermek için yeterli malzeme-yi bulmak pek zor olmasa gerektir.

Çağatay sahası Türk edebiyatının büyük ismi Ali Şîr Nevâyî (ö. 1501) bir rubaisinde,

*Dâniş tileyin her sarı ger kitkeysin
Hıfz eylemeng varak yıgıp nitkeysin
Sa'y eyle ki hıfzı genciga yitkeysin
Yok ol ki kütüb sa'y ile cem' itkeysin* (Türk 2006: 72)

{Bilgi peşinde her yere gittiğini var say, bilgiyi kullanmadıktan sonra kitap yıgıp da ne yapacaksın? Kitaptaki bilgileri okuyup unutmamaya çalış, aksi takdirde kitap toplamakla bir şey elde edemezsin.}

diyerek okumadıktan sonra kitap biriktirmenin manasız olduğunu söyler. Kesinlikle doğrudur ve bunun örnekleri hemen her devirde olmuştur. Bununla birlikte edebiyat tarihleri; kitap biriktirip okuyan, bunu da her fırsatta göstermekten zevk alan nice hüner sahibi şairden bahseder. Hemen her divan şairi, gerek medrese öğrenimi görmüş gerekse boş zaman değerlendirmiş olsun, kitap okuduğunu gösteren göndermelere kapı aralamaktan hoşlanır. Bu kullanımlar, kimi zaman belli bir alanın terminolojisine ait olabildiği gibi, kimi zaman da doğrudan kitap isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela Necâtî Bey'in (ö. 1509),

*Fasl-ı bahâr ayn-ı behişt olmaya idi
Yazmazdı Şeyh Sadî Gülistân'a bâblar*

beyti şairin, sekiz baptan oluşan *Gülistân*'ı bölüm bölüm okuduğunu gösterir çünkü bahar mevsimini, eskiden sekiz katlı olduğuna inanılan cennete teşbih etmek, buradan hareketle de Sadî'nin (ö. 1292) *Gülistân*'na gönderme yapmak ancak kitap okumayı seven bir zihnin eseridir. Hemen sonraki yüzyılda “Ey gül yüzlü! Kitap gibi ol da cahillere açılma” manasındaki *Açılma ey yüzü gül şahs-ı nâdâna kitâbâsâ* mısrasıyla kitaba verdiği önemi gösteren Bâkî'nin (ö. 1600) aşağıdaki beyti de bu minvalde değerlendirilebilir:

*Mantıkuttayr okumaya başladı murg-ı çemen
Gûşe-i gülzâr şimdi külbe-i Attâr'dır*

Feridüddin Attâr'ın (ö. 1230) meşhur *Mantıkuttayr*'ını gül bahçesindeki kuşlara okutmayı düşünecek kadar kitapsever olan Bâkî, doğaya bir de bu kitabın penceresinden bakmıştır desek yanlış olmaz. Elbette bu tür kullanımlar başka şairlerden örneklerle desteklenebilir. Ancak bu şairler arasında kitap merakıyla öne çıkmış üç büyük isim vardır ki onların kitaba bakışından hareketle divan şairinin kitap merakı daha keskin çizgilerle anlatılabilir. İsimleri kitapla özdeşleşmiş bu isimler Nedîm (ö. 1730), Koca Râgıb Paşa (ö. 1763) ve Keçecizâde İzzet Molla (ö. 1829)'dır

Kitap Peşinde Bir Şair: Nedîm

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde imar ve kültür işleri bakımından Osmanlı'nın ikinci baharı kabul edilebilecek Lâle Devri, döneme ayna tutan meşhur şair Nedîm'le anılagelir. Sultan III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, başta İstanbul ve Nevşehir olmak üzere birçok yerde imar işlerine girişirken onların yaptıklarını bıkmadan, usanmadan kayda geçiren Nedîm gibi bir şairle aynı dönemde yaşadıkları için talihlidirler aslında. Divanındaki şiirlerde mecazi aşkı muzip bir edayla anlatan Nedîm, esasında tam bir İstanbul beyefendisidir. Uçarı gönlündeki dalgalanmaları şiir ikliminde dindirirken, evinde cilt cilt kitaplar bulunduracak denli okuma meraklısıdır. Öldükten sonra tespit edilen terekesinde kitapların önemli bir yer tutması, bu merakını hayatı boyunca yenemediğinin bir kanıtıdır. Anlaşılan o ki İstanbul'u baştan başa kaplayan lalelerin oluşturduğu renk cümbüşüyle gerçekçi tabiat güzellemeleyen şair, şehri bir gelin gibi süsleyen lale bahçelerini seyredip Sadabad çevresinde gezintiler yaparken dahi kitap okumaktan geri kalmamıştır. Hele hele hâfız-ı kütüb atanınca, mevcut kitaplarını yetersiz bulduğu ve yenilerini almaya da gücü yetmediği için Damat İbrahim Paşa'ya arzihâl için yazdığı kıtasında,

Fikri hemîşe bu idi ki cümle sarf ede

İlm-i şerîf hizmetine kâbiliyyetin

Ammâ kitâbsız nice mümkün diye müdâm

Derd ile çâk ederdî giribân-ı mihnetin (Macit 2016: 139-140)

{Nedîm'in düşüncesi hep kabiliyetini kıymetli bilgiler elde etmek için harcamaktı. Ama bu iş, kitapsız nasıl olacak diye dertlenmekten de hâli perişandı.}

serzenişinde bulunup sonunda istediği ihsana kavuşması, onun kitap alabilmek için ne çileli yollardan geçtiğini gösterir. İsteddiği kitaplara ulaşamamak yüzünden epey bunalan şair, ağız birliği etmişçesine

*Her kim olsa söylerim etmem hicâb
Tevbe ettim kimseye vermem kitâb*

düsturuyla hareket edip kitap saklayan dostlarından da yakınmaktadır:

*Girmezdi pâk nüsha ele âriyet dahı
Herkes bilir kitâbının elbette kıymetin*

{Ödünç bir nüsha bile ele geçirmek mümkün değildi.

Bu gayet anlaşılır bir şey çünkü herkes kitabının kıymetini bilir.}

Şairin öldükten sonra miras bıraktığı kitapları arasında neredeyse yok yoktur. Türk, Arap ve İran edebiyatının klasikleriyle kütüphanesini süsleyen Nedîm, yalnız kalınca kitaba sarılan her müptela gibi boş zamanlarında kitaplarıyla dertleşmiş olsa gerektir. Kitaplığının bir köşesini Ebî Temmâm (ö. 846), Zahir-i Fâryâbî (ö. 1201), Hâfız-ı Şîrazî (ö. 1389), Şevket-i Buhârî (ö. 1695) ve Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1644) divanları süslerken bir başka rafta *Sihâh-ı Cevherî*, *Muhtâr-ı Sihâh* ve *Ferheng* gibi lügatler boy gösterir. Tarihe olan ilgisini gösteren *Târih-i Aynî* ile birlikte, *Şerh-i Molla Câmi* ve o dönemde Türkçesini edinmenin pek kolay olmadığı *İncil Tercümesi*, Nedîm'in okuduğu eserler arasındadır (Erünsal 2008: 274-276).

Nedîm'in şiirleri arasında yapılacak bir gezinti, onun okumayı çok seven, fırsat buldukça da okuyan bir şair olduğuna kuşku bırakmayacak ipuçları verir. Bilhassa kasidelerinde tam bir hüner gösterisi yapan şair, birçok müellif ve kitap ismini ustalıklı kullanır. Mesela,

*Mülke nâfi niçe kânûn ihtirâ etti n'ola
Tıbda Kânûn yazmadıysa Bû Ali Sînâ gibi*

beytinde İbn Sina'nın (ö. 1037) meşhur tıp eseri *e'l-Kânûn fi't-Tıbb*'i konu eder. Bu ve bunun gibi örnekler, müderrislik yapan şairin ilim ve şiiri aynı potada eritmesine somut örneklerdir.

Kitapla Dertleşen Bir Şair: Koca Râgıb Paşa

III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa (1757-1774) dönemlerinin başarılı devlet adamı Koca Râgıb Paşa, iyi bir kitap dostudur. Devletin birçok kademesinde görev almış, başta sadrazamlık olmak üzere reisülküttablık, valilik ve kâtiplik gibi görevlerde bulunmuştur. Ancak ciddi bir mesai isteyen bu görevleri sırasında kendisini siyasetin bitmez tükenmez kısır döngüsüne kaptırmamış, kitap okumayı başka baharlara bırakmamıştır. Devlet işlerinden arta kalan zamanlarda kitap okumayı, dahası kitap biriktirmeyi alışkanlık hâline getiren Râgıb Paşa, iyi bir yazma eser toplayıcısıdır. Eli-

ne geçen yazma eserlerle hatırı sayılır bir kütüphane oluşturmakla kalmaz, ölümünden bir yıl önce İstanbul Laleli'de (Koska'da) dört başı mamur bir kütüphane yaptırır. Şahsına ait yazma eserleri bu kütüphaneye bağışlayan Râgıb Paşa, yirmi sekiz tanesini tekrar okumak için yanına ayıracak kadar kıyamadığı kitaplarını bu kütüphane yoluyla gelecek nesillere miras bırakır (Erünsal 2007: 34, 407). Hatta kitaplarının ne durumda olduğunu görmek için kütüphaneyi ara sıra ziyaret ettiği dahi bilinmektedir. Bu ziyaretlerin birinde, kitaplarının toz içinde kaldığını görünce hafız-ı kütübü yanına çağırıp “Aferin evladım! Sana emanet edilen şeylere hiç elini sürmemiş, emanete hıyanet etmemişsin (!)” diyerek sitem etmesi meşhurdur.

Dönemindeki siyasi ilişkilerde sıkça ismine tesadüf edilmesi, kitabet sanatındaki yeteneğinin yanı sıra çok kitap okumasına bağlı bilgi birikiminin doğal bir sonucudur. Bu seçkin devlet adamı; hayata hikmet penceresinden bakmayı bilen, dünyanın geçiciliğini görüp gösteren, hırs yerine kanaati savunan yapısıyla hafızalara kazınacak hikmetli sözlere hayat vermiştir. Divanı, geçmişten geleceğe nasihat köprüsü kuran bir bilgenin söz incilerine ev sahipliği yaparken, çok okumuş bir zihnin ürünü olan hünerli söyleyişleri, divanının cazibesini bir kat daha arttırmıştır. *Şecâat arz ederken merd-i kıbtî sirketin söyler, Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı, Eğer maksûd eserse misra-ı berceste kâfidir ve Tabîbin olsa da kizbi marîzin sıhhatin söyler* gibi mısraları, yıllara meydan okuyan birer hazinedir. Divanında “kitâb” redifli bir de gazeli olan şairin şu beyti, onun kitaba verdiği önemi göstermesi bakımından pek anlamlıdır:

*Çünkü yoktur enîs-i hücre-i gam
Râgıbâ sohbetim kitâb iledir*

{Ey Râgıp! Gam odasında tek başıma
kaldığım için kitapla arkadaşlık etmedeyim.}

Kitap Kurdu Bir Şair: Keçecizâde İzzet Molla

XIX. yüzyılın ilk çeyreği, Türk edebiyatına Keçecizâde İzzet Molla'yı (ö. 1829) armağan eder. Okumaya çok küçük yaşlarda merak salan, bunun sonucunda henüz çok genç yaşta “molla (âlim)” unvanı alan şair, dönemindeki irfan sahiplerine parmak ısırtacak bir yeteneğe sahiptir. Müthiş zekâsı, olayları yorumlamadaki becerisi ve nüktedan kişiliğiyle her gittiği mecliste başköşede yer bulmuş, görüşleri hemen herkes tarafından el üstünde tutulmuştur. Bundandır ki önce Hâlet Efendi, sonra da II. Mahmud'un gözüne girmiş; böylece saraya yakın olma fırsatını elde etmiştir. Sahip olduğu en-

gin bilgi birikimi, eserlerinde canlı bir biçimde görülür. *Bahâr-ı Efkâr* ve *Hazân-ı Âsâr* adlı divanlarının yanı sıra, Hâlet Efendi'nin ölümünden sonra sürgün edildiği Keşan'da başından geçenleri anlatan *Mihnetkeşân* adlı mesnevisi kendisinin çok okuduğunu gösteren ölümsüz tanıklardır. Şairin uçsuz bucaksız bilgisi, şiir yeteneğiyle harmanlanınca söylediklerini hakkıyla anlayabilmek için kitaplara başvurmak da kaçınılmaz olmuştur. Bu hususta özellikle *Mihnetkeşân* göz alıcı örneklerle sahiptir. Şairin yaklaşık bir yıllık Keşan sürgününü anlatan eserde, hüznün ve mizah iç içedir. Keşan'da yaşadıklarını anlatırken çok kitap okuduğunu hemen her fırsatta gözler önüne seren telmih ve ihamlar, eserini sanat bakımından kolay ulaşılmayacak bir seviyeye yükseltmiştir. Söz gelimi şair, yakın arkadaşlarından Bahâ'yı överken Bahâeddîn Âmülî'nin (ö. 1385?) meşhur eseri *e'l-Keşkûle* gönderme yapar. Şaire göre Âmülî, Bahâ'nın hünerlerini görse *Keşkûl* adlı eserini hiç düşünmeden ona hediye edecektir:

Göreydi Bahâ'yı eğer Âmülî

Sunardı hünerde ona Keşkûl'ü (Ceylan – Yılmaz 2007: 176)

Yine, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in (ö. 1859) oluşturduğu edebî meclis için de *Müstazraf* telmihini yapar. *Müstazraf*, e'l-İbşihî'nin (ö. 1450) sanatlı metinleri bir araya getirdiği *e'l-Müstatraf min-Küllü Fennin Müstazraf* adlı antolojik eseridir. Eserin Türkçeye yapılmış iki tercümesinden birinin, İzzet Molla'nın bacanağı Sahhaflarşeyhizade Esad Efendi'ye (Ekmekçizade Ahmed Efendi ile birlikte) ait olduğunu da belirtelim. Şaire göre Şeyhülislâm'ın meclisi, zarafet bakımından *Müstazraf*ı aratmayacak bir zarifler topluluğuna sahiptir:

Onun bezmidir ravza-i Kâsımî

Zarâifte Müstazraf'ın kâimi (Ceylan – Yılmaz 2007: 179)

Artık “Divan Şairi Kitap Okur muydu?” sorusuna gönül rahatlığıyla verilecek bir “evet” cevabı vardır. Zira bu üç şairin kitap merakı, divan şairlerinin kitap okumaya olan bakışına aralanan bir penceredir. Günümüze kadar gelmiş eserleriyle zaten unutulmayacak bu şairler, kitap ile hayatı ayrı düşünemeyen bir anlayışın öne çıkan temsilcileri olmuştur. Okuyup cahillikten kurtulmanın en büyük zenginlik olduğunu düşünen divan şairleri, şiirlerindeki sanatlı ve gizli manaları anlamak isteyenleri kitaba yönlendirmiştir. Bu teşviği kimi şiirleriyle kimi yaşayışıyla kimi de yaptırdığı hayır eserleriyle gerçekleştirmeye çalışır. Kitap okumak için ayrılan zamanın, hatıta kitaba verilen paranın neredeyse gereksiz sayılmaya başladığı günümüzde, yaşamları boyunca okumayı alışkanlık edinmiş bu şairlerden öğrenecek çok

şey vardır. Her şeye rağmen günümüzde, kitaplar arasında gözlerden uzak ve rahat bir dünya kurmayı başaranlar olduğu gibi, kitap okumayı bir zaman kaybı göyerek kısa süreli hevesler peşinde koşmanın mutluluk getireceğini düşünenlerin sayısı çok daha fazladır. Kitaptan tasarruf ederek zengin olunur mu bilinmez ama bu iki tipin karşılaştırmasında son sözü Latîfî'ye (ö. 1582) bırakalım:

*Nitekim eğlencesidir mâl u servet câhilin
Ehl-i irfânın da mâl-ı bî-şumârıdır kitâb*

Kaynaklar

- CEYLAN, Ömür, Ozan Yılmaz (2007), *Bir Sürgün Şaheseri: Mihnetkeşân*, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul.
- ERÜNSAL, İsmail (2007), "Râgıb Paşa Kütüphanesi", *DİA*, c. 34, s. 406-407
- _____ (2008), "Şair Nedim'in Muhallefâtı", *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları*, Harvard Üniv. Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 271-292.
- MACÎT, Muhsin (2016), *Nedim Divanı*, AKM Başkanlığı Yay., Ankara.
- TÜRK, Vahit (2006), *Nazmü'l-Cevâhir*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.